

*Guardians of the Memory
Пазители на паметта*

ПОЛША И УКРАИНСКАТА НАРОДНА РЕПУБЛИКА В ПЕРИОДА 1919 – 1920

Мирослав Шумило

*Институт за национална памет
Университет „Мария Кюри-Склодовска“ – Люблин (Полша)*

Резюме. Общият враг за възродена Полша и Украинската народна република е болшевишката Русия. По инициатива на ръководителите на двете държави – Юзеф Пилсудски и Симон Петлюра, на 22 април 1920 г. се подписва съюзен договор между Полша и Украинската народна република. Пилсудски гледа на съвместното сътрудничество с Украйна като на ключов елемент на своя по-широк план за реструктуриране на Изтока на Европа. Резултатът от сключения съюз е участието на украинската армия в отбраната на Полша при руско нападение през лятото на 1920 г. Голямата военна победа обаче в значителна степен е опропадена политически, тъй като украинска държава не се създава. Подписаният на 18 май 1921 г. договор в Рига означава де факто поражение за планове на Пилсудски.

Keywords: Poland; Ukrainian People's Republic; Polish-Bolshevik War; Jozef Pilsudski; Simon Petlura

През ноември 1919 г., след 123 години чуждо владичество, се ражда възродената Полска република. Болшинството от поляците, които се бореха за независимостта на Полша, си представяха възродената държава в граници, близки до територията на Републиката отпреди подялбата ѝ през 1772 г. Тази визия обаче беше в противоречие с разволя на народните движения от източните земи на тогавашната република, т.е. литовските, белоруските и украинските земи. Ключова роля при оформянето на полските източни граници изиграха отношенията на полската държава с Украинската народна република. Водачът на възродена Полша Юзеф Пилсудски се стараше да помири стремленията за свобода на украинския народ с идеята за построяването отново на силна република и разбиването на Руската империя. Затова и довежда нещата до подписването на съюзен договор между Полша и Украинската народна република през април 1920 година, резултатът от който е обща борба срещу болшевиките.

През ноември 1917 г., след болшевишкия преврат в Русия, в Киев се прокламира създаването на независима държава – Украинската народна република (УНР), която през февруари 1918 г. фактически се предава под

немски протекторат. Когато през ноември 1918 г. Германия губи Първата световна война, Украинската народна република трябва да се сражава на три фронта – с възродена Полша, болшевиките и „белите“ руснаци. Ситуацията се комплицира от факта, че на 1 ноември 1918 г. на територията на Източна Галиция се създава втора украинска държава – Западноукраинска народна република (ЗУНР), която воюва на живот и на смърт с Полша. Противно на галицийските украинци водачът на УНР – главният атаман Симон Петлюра, се стреми към споразумение с Полша като потенциален съюзник във войната с болшевиките, още повече че не може да разчита на подкрепа от страна на Антантата.

Симон Петлюра третира съюза с Полша не само като тактически ход, но и като елемент от по-широка стратегия във войната си за независимостта на Украйна. За свой „исторически и вечен враг“ той счита Москва. Според него интересите на Украйна изискват временно полагане в жертва на Полша западните етнографски територии, за да може по-нататък, опирайки се на това, да изгради консолидирана украинска държавност над Днепър. Но не се отрича изцяло от изгубените територии. Разчита на това, че в бъдеще ще може да си ги възвърне, още повече че поляците не са в състояние да ги полонизират (Bruski, 2000: 140 – 141).

От полска страна, началникът на държавата – Юзеф Пилсудски, ясно вижда ключовото значение на Украйна за бъдещото съотношение на силите в тази част на Европа. От началото на войната в Източна Галиция гледа на конфликта с украинците от по-друга перспектива, отколкото повечето полски политици по това време. Той е убеден в необходимостта от бързото му приключване и от нуждата от сътрудничество с независима Украйна против болшевиките. Дори е готов да се откаже от част от галицийските земи, като минимум оставяйки на полска страна Лвов, Дрохобич и Калуш (Pisuliński, 2004: 77 – 79). По-късно се стреми към заемане на цяла Източна Галиция, за да окаже натиск на властите на Украинската народна република и да я склони към по-бързото подписване на споразумение с поляците (Wandycz, 1967: 4 – 5).

Полско-украинските контакти, установени през януари 1919 г., дават своите плодове с подписването на 24 май същата година от пратеника на Петлюра – Борис Курдиновски, на политически договор с премиера Игнаци Падеревски. Украинската народна република се отказва в него от цяла Източна Галиция и от части от Волин на запад от Стир. Полша се задължава да признае правото на Украйна на независимост и да осигури военна помощ. Този договор не се осъществява, тъй като последно не е приет от украинската страна (Bruski, 2000: 107).

И до днес остава интригуваща и неизследвана докрай ролята, която в процеса на полско-украинското сближаване изиграва личната дипломация на двамата водачи и началници на държавата – Юзеф Пилсудски и Симон Петлюра.

Инициативата за осъществяване на непосредствен контакт принадлежи на Началника на държавата, който в края на май 1919 г. изпраща с лично писмо до Петлюра своя пратеник майор Ян „Заглоба“ Мазуркиевич. За съжаление, не знаем нито съдържанието на писмото, нито отговора, който се е върнал във Варшава (Kutrzeba, 1937: 51). Разполагаме с редица следи, доказващи секретните контакти на Петлюра и Пилсудски и през следващите седмици. Този път посредник е загадъчният атаман Клим Павлук (Bruski, 2000: 112 – 113).

Контактите с Петлюра не са могли да донесат реални ползи, докато се водят трайни ожесточени полско-украински битки в Галиция. Едва след 17 юли 1919 г., когато полските формирования изтласкват зад Збруч Украинската халицка армия (УХА) заедно с правителството на Западноукраинската народна република, начело с Евхени Петрушевич, става възможно да бъдат подновени официалните разговори. В писмо до Пилсудски от 8 август Симон Петлюра подчертава необходимостта от споразумение между полското и украинското ръководство с цел започването на обща борба срещу болшевиките¹⁾. На 1 септември 1919 г. завършват продължаващите от 10 август преговори с представителите на армията на Украинската народна република в Демблин. По силата на този договор демаркационната линия между полските и украинските войски е Збруч. Важни точки в договора са постановлението за освобождаването на военнопленниците и размяната на офицери за връзка между щабовете на двете армии (Bruski, 2000: 115).

Обединените формирования на украинските армии (УНР и УХА) започват през август 1919 г. сполучлива офанзива срещу болшевиките, завземайки за кратко Киев, но още през есента, под натиска на напиралите от Крим белогвардейци на генерал Антон Деникин, са натикани в Подоле. Оредялата вследствие на епидемия от тиф Украинска халицка армия минава на страната на Деникин, а няколко месеца по-късно, след поредната промяна на фронта, се внедрява в Червената армия. В така създадената ситуация формированията на Полската армия преминават Збруч и на 8 декември заемат Каменец Подолски (Legieć, 2002: 22 – 28).

В началото на декември 1919 г. армията и правителството на Украинската народна република се намират в околностите на Любар на Волин без възможност за по-нататъшно отстъпление. Тогава се взема решение, че правителството ще се укрие в Полша, а войската ще премине в партизанска война в тила на Деникин и болшевиките. На 5 декември главният атаман Симон Петлюра заминава за Варшава по покана на Пилсудски. На следващия ден наброяващата 10 хиляди войници украинска армия под предводителството на генерал Михайло Омеланович-Павленко тръгва на така наречения зимен поход. Нейната задача е подпомагането на партизанското движение и насаждането на дух на съпротива сред народа (Udowyczenko, 1954: 122). През това време Червената армия, преследвайки разбития Деникин, в началото на 1920 г.

завзема почти цяла Украйна и натиква „белите“ руснаци в Крим. На завзетите територии болшевиките въвеждат военен комунизъм заедно със зърнения контингент, откъсван безогледно от селяните. Отговорът на селото са бунтове и въстания. Формират се самостоятелни отряди на различни атамани, които контролират значителни части от страната (Olszański, 1994: 67 – 69).

Още от есента на 1919 г. Петлюра се стреми към сключването на съюз с Полша. Пилсудски обаче отлага разговорите по този въпрос, съобразявайки се преди всичко с негативното отношение на Франция и Великобритания по отношение на Украинската народна република. Антантата твърдо подкрепя Деникин и неговата програма за възобновяване на Велика Русия, от което Началникът на държавата се страхува най-много. Именно заради това той довежда нещата до примирие с болшевиките, очаквайки поражението на „белите“ (Nowak, 1994: z. 107, s. 11; Piśuliński, 2004: 169). Според генерал Тадеуш Кутжеба още през декември 1919 г. решението за замисления т.нар. киевски поход е било „изцяло узряло“, но Пилсудски решава да пристъпи към реализацията му едва след падането на Деникин. Полша и болшевишката Русия използват зимата за интензивна подготовка за решаваща военна конфронтация (Kutrzeba, 1937: 50).

Както отбелязва генерал Кутжеба, решението за сключването на съюз с Украинската народна република възниква едновременно „(...) както с незабавните военни изисквания по време на полско-руската война през 1920 г., така и с трайните политически постулати като началото на реализацията на гигантската идея на Маршала, стремящ се към установяване на нов политико-стратегически ред на Източна Европа“ (Kutrzeba, 1937: 79).

Полско-украинският съюз от 1920 г. навсякъде се асоциира с т.нар. Федерална концепция на Юзеф Пилсудски, макар някои изследователи да подлагат на съмнение привързаността на маршала към тази идея и да посочват неговия политически прагматизъм. След анализ на изказването и действията на Пилсудски може да се постави тезата, че федерацията е била само елемент от по-голяма идея – на прометеизма, или разбиването на Русия „по народностните шевове“⁽²⁾. Като първа дефиниция на прометеизма може да се посочи фрагментът от меморандома на Пилсудски към японското правителство от 1904 г., в който указва като своя политическа цел „разбиването на руската държава на главните ѝ малцинствени части и освобождаването от насилието на събраните в състава на империята държави“ (Piłsudski, 1937: 253). В периода 1918 – 1920 Началникът на държавата се старее да реализира своя план за реструктуриране на отношенията на изток в Европа, като основната му цел е създаването такъв противовес на Русия, който под каквато и да е форма да излезе от гражданската война. Това е трябвало да бъде политико-военен и икономически съюз на държавите от „краищата“ на Русия, т.е. Финландия, балтийските държави, Полша, Украйна, Румъния и кавказките страни.

В този съюз Полша трябвало да получи позицията на регионална велика сила (Nowak, 1994: 9 – 21). В светлината на едно от неговите по-късни изказвания това трябвало да бъде едновременно встъпване във федерацията на Полша, балтийските страни, Белорусия и Украйна – идея, представляваща продължение на ягелонската идея (Cisek, 1995: 98).

Както сполучливо отбеляза Анджей Новак: „Ключовото място в тази акция е било запазено за Украйна, чието трайно отделяне от Русия е трябвало да бъде най-сигурната осигуровка пред възможността за имперски рецидив от Москва“ (Nowak, 1994: 10). В същността си федералната програма засяга единствено Литва и Белорусия (т.е. земите на бившето Велико литовско княжество), а Украйна е трябвало да бъде държава съюзник³). Интересното е, че още през 1901 г. Пилсудски е писал: „Желателен за нас би бил доброволен федеративен съюз както на Литва, така и на Украйна с Полша, и колкото до Литва, то за нея просто не виждаме друга форма на самостоятелно съществуване освен в тесен съюз с Полша, но с Украйна биха ни свързвали по-свободни отношения“ (Grünberg, 1971: 84).

Покрай по-далечните аргументи на политическата природа за избор на посока на удара роля изиграват също наложителните за момента стратегически възгледи. Това отчетливо изразява Пилсудски в разговор с доверения си Богуслав Меджински: „...болшевиките трябва да бъдат смазани, и то скоро, докато не са събрали сили. Трябва да ги принудим да приемат решаващия процес, и да ги изчистим така, че да помнят дълго руския месец. Но за да постигнем това, трябва да ги натиснем на такова болно място, че да не могат да се отменят и да избягат. [...] Киев, Украйна, това е чувствителното им място. По две причини: първо, Москва без Украйна е застрашена от глад, а второ, ако ги заплашим със създаването на независима Украйна, тази заплаха те не биха могли да преглътнат и да рискуват и ще трябва да отидат на решаващ бой“ (Miedziński, 1975: z. 31, s. 6). Съществен фактор, повлиял на решението за „киевския поход“, са достигащите до Варшава информации за силната съпротива на украинските селяни против болшевишкия режим (Pisuliński, 2004: 192).

В документа от 1 март 1920 г., създаден по инициатива на Началника на държавата, геополитическите мотиви са обединени с по-земните – икономическите: „понастоящем полското правителство възнамерява да подкрепи народното движение в Украйна, за да се създаде самостоятелна украинска държава и по този начин значително да се отслаби Русия, като ѝ се отнемат най-богатите на зърно и земни богатства територии. Основната идея за създаването на Украйна е създаването на преграда между Полша и Русия и предаването на Украйна под полско влияние, обезпечавайки по този начин експанзията на Полша на изток както от икономическа гледна точка, осигурявайки си пазари, така и от политическа“⁴). Казано най-кратко, очакваните

ползи от полско-украинския съюз изказва Пилсудски в писмо до Казимир Соснковски от 29 април 1920 г.: „Ще направим независима нашата обща политика от капризите на Антантата, ще отстраним общата болшевишка и империалистическа руска опасност и най-накрая ще можем заедно да извлечем ползи от толкова богата страна като Украйна“⁽⁵⁾.

Продължаващите от декември 1919 г. тайни полско-украински преговори завършват през нощта на 21 срещу 22 април 1920 г. с подписването във Варшава на „политически договор между Полша и Украинската народна република“. От полска страна договора подписва заместник-министърът на външните работи на Република Полша Ян Домбски, от украинска страна договорът е подписан от министъра на външните работи на Украинската народна република Андрий Ливицки. В първа точка на договора се казва: „Признавайки правото на Украйна на държавна независимост, [...] Република Полша признава Директориата на независимата Украинска народна република, начело с главния атаман г-н Симон Петлюра, за върховна власт на Украинската народна република“. За граница между Полша и Украйна е обявена линията по река Збруч и по-нататък на север до Припет, оставяйки на полска страна по-голямата част от Волин. Двете правителства се задължават да не сключват никакви международни договори, насочени срещу тях. Заявено е сключването на военна конвенция, а също така и икономическо-търговски договори⁽⁶⁾.

Част от историците, особено украинските, омаловажават значението на договора от 22 април, подчертавайки факта на свързването му с личността на Петлюра. Дори смятат, че е имал по-скоро характер на лично споразумение, отколкото междудържавно (оттук и определенията от типа на пакта Пилсудски – Петлюра). Освен това договорът няма официален характер и не е ратифициран от Сейма. Затова пък други изследователи обръщат внимание на факта, че този договор е първият международен договор от такова значение, сключен от Украйна от времето на Бресткия мирен договор от 1918 г. Тогава става формалното признаване на независимостта на Украинската държава от правителството на Република Полша (Bruski, 2000: 138; Szumilo, 2015:138).

На 24 април е сключена и военна конвенция, потвърждаваща, че „полската и украинската армия провеждат общи акции като армии съюзнички“. Военните операции трябва да се провеждат под ръководството на Главнокомандващия на Полската армия, при което двете страни решават да придадат към двете ръководства свои офицери за свръзка. Украинското правителство трябва да организира свое управление и цивилна и военна администрация на завзетите територии. Едновременно с това се задължава да доставя в натура необходимите хранителни артикули за полската армия, действаща на територията на Украйна. След края на операцията евакуацията на полските войски от терените на Украйна трябва да започне по предложение на едната от страните. Главното командване на ПА се задължава да осигури на украинската армия

оръжие, муниции, снаряжение и дрехи в количество, нужно за три дивизии според полските щатове⁷⁾.

Обвиняват Пилсудски, че въпреки получените около средата на април информации от разузнаването за концентриране на главните сили на Червената армия в Белорусия, не се е отказал от плана за офанзива на Украйна. При това се забравя, че операционната цел на „киевския поход“ е възможно най-бързото формиране на украинската армия, която да поеме върху себе си отбраната на Украйна и по този начин да позволи прехвърляне на главните полски сили на север. За това свидетелства по-късната заповед на Върховния главнокомандващ от 8 май 1920 година: „В полски интерес е колкото може най-бързо да изтеглим собствените войски [...]. Полската окупация на Украйна трябва да бъде разчетена не на години, а на месеци. Колкото по-бързо бъде създадена редовна украинска армия, толкова по-рано тя ще излезе на фронта, за да освобождава по-нататък украинските земи от хомота на болшевиките, а така и Полша ще бъде в по-изгодно положение“ (Kutrzeba, 1937: 56 – 58).

В „киевския поход“ са могли да вземат участие само две малобройни украински дивизии, наброяващи 556 офицери и 3348 войници. Те обаче притежават силни офицерски кадри, което дава основание да се мисли, че след получаването на попълнения бързо ще се развият в пълни дивизии (Kutrzeba, 1937: 82). Армията на генерал Павленко била разположена в тила на врага. Преминва през фронтовата линия едва на 7 май при Ямпол, завършвайки по този начин продължаващия пет месеца „зимен поход“. По това време тя наброява едва 4 хиляди души (Legieć, 2002: 87).

Голяма подкрепа за настъпващите полски войски е партизанското анти-болшевишко движение („петлюровците“). В писмо до премиера Леополд Скулски Юзеф Пилсудски пише: „От всички страни ми донасят за различни отряди, които се вдигат пред нашия фронт, нападат изтеглящите се болшевики, разбивайки ги и воюващи с различен успех с тях. Някъде тези отряди достигат до 5 – 6 хиляди въоръжени хора. Някои от тези отряди се записват при нашите командващи, искайки заповеди, напътствия и евентуална помощ“⁸⁾.

Започнатата на 25 април офанзива на обединените полски и украински войски върви много успешно. На 27 април полската кавалерия разполага фронта на болшевиките при Бердичов и Кожатин, като взима много пленници и войска техника. На страната на болшевиките фронтът се държи между другото от три халицки бригади, сформирани от останките на Украинската халицка армия, наброяващи общо 18 хиляди войници. При вестта за започващата полска офанзива техните командири решават да сложат оръжието, като по този начин лишават болшевиките от възможността да осигурят добра отбрана (Wrzosek, 1988: 470 – 471). Пилсудски гледа на предаващите се бригади от халицката армия като на непосредствена полза от споразумението с Петлюра⁹⁾.